

ערבית יהודית קבוצת ניבים של השפה הערבית, שדוברה בפי יהודים שחיו בספרד ובארצות ערב. המונח מתייחס גם לערבית שנכתבה באותיות עבריות בידי יהודים החל בימי הביניים וגם לשפת היום-יום המדוברת. כמו הלאדינו והיידיש, גם קבוצת ניבים זו היא מן השפות היהודיות שהתפתחו בקרב יהודי התפוצות. מימי הביניים ועד תחילת העת החדשה, הייתה זאת השפה היהודית הנפוצה ביותר. עם התפשטות האסלאם והתהליך ההדרגתי של התאסלמות העמים במזרח התיכון, במרכז אסיה ובצפון אפריקה, תפסה הערבית היהודית את מקומה של הארמית, ומראשית המאה התשיעית הייתה גם לשפת היום-יום בארצות האסלאם דוברות הערבית.

"לא מספיק להיות בקי בערבית, צריך גם לדעת ללמוד". הגאון רבי פנחס קורח בשיחה לקולמוס

ו ללא ספק אחת התופעות המסקרנות של ארון הספרים היהודי. תנסו לדמיין את עצמכם לומדים ספר חסידי כמו 'נועם אלימלך' שכתוב בשפה הפולנית; או תנסו לחשוב על חיבור למדני כמו 'קצות החושן' שכתוב בשפה הרוסית ליטאית; שלא לדבר על ספר של אחד מראשוני אשכנז כתוב בגרמנית. רק המחשבה על כך מעוררת גיחוך.

והנה, למרבה הפלא, רוב ספרות ההגות היהודית של חכמי יהדות ספרד בימי הביניים נכתבו בשפה זרה - ערבית. כך גם חלק גדול מפירושיהם על התורה וחיבוריהם בהלכה. ולא מדובר על חיבורים נידחים. תחשבו על 'ספר המצוות' ו'פירוש המשניות' של הרמב"ם, או על 'מורה נבוכים' שלו; ספר האמונות והדעות של רבי סעדיה גאון; ספר 'חובות הלבבות' של רבינו בחיי; הכוזרי של רבי יהודה הלוי ועוד ועוד - כולם נכתבו ערבית. את כולם אנחנו לומדים היום רק בזכות המתרגמים החרוצים שעשו מלאכת קודש. מה שהכי מפתיע שכמעט כל אותם ענקי רוח, שלטו היטב גם בלשון הקודש ואף כתבו בה. ובכל זאת, היו גם חיבורים שהם טרחו לכתוב דווקא בערבית. מדוע? מה הסיבה?

אחרי ששמענו כי גיליון הנושא של 'קולמוס' לקראת חג השבועות, יעמוד בסימן 'תורה בכל לשון' - החלטנו לצאת ולבדוק את העניין מפי אחד המומחים של דורנו. ביקשנו לנו גאון ולמדן שבקי היטב גם בלשון הקודש וגם בשפה הערבית-יהודית.

לא קלה היא המלאכה. בעולם של ימינו, בדרך כלל, הלומדים אינם בקיאים בשפות, ואילו הבקיאים - אינם לומדים. אך כמה שרידים בודדים נותרו עדיין, שיודעים לקרוא את דברי הראשונים בשפת המקור. וכך הגענו אל שמו של אחד מאותם שרידים. מרביץ תורה ולמדן מופלא, הגאון רבי פנחס קורח - מחשובי ונכבדי רבני תימן בארץ, רב בית המדרש 'שערי הלכה' בבני ברק - שכל ימיו גולה בין בתי המדרשות ומוסרי שיעורים. לצד כל מפעל הרבצת התורה ואמירת השיעורים - הגר"פ קורח הוא גם מחבר פורה. במשך השנים הוא זכה לחבר ולהדיר כעשרים (!) חיבורים תורניים חשובים.

אחד החיבורים החשובים בהם העשיר את אוצר הספרים התורני - הוא תרגום מחודש לחיבור הנקרא 'כתאב אלכפאיה אלעאבדין' - או בתרגום היהודי המפורסם יותר 'ספר המספיק לעובדי השם' שכתב רבי אברהם בן הרמב"ם. בצלו של תלמיד חכם שכזה, ביקשנו לחסות למשך שעה ארוכה ולקבל מפיו כמה פנינים מאותה מלאכה מרתקת של תרגום מתוך הכנת כתבי רבותינו הראשונים בשפתם.

השיעור הראשון שלמדנו כבר בכניסה אל בית הגר"פ קורח שברחוב דבורה הנביאה בבני ברק, הוא שיעור ענווה. גאון מופלא, שריד לדור דעה, לא מוכן לשבת בראש השולחן. "זה מקום של שבת", הוא אומר בחיוך, ומושיב אותנו לצידו.

מבט קצר אל ארון הספרים העמוס ממסד ועד לטפחות - משול לטיול בארץ חדשה. מסתבר שיש 'אוצר ספרים' שלם שגאוני תימן בקיאים בו - ואת חלקו הגדול אנו בקושי מכירים. וזאת מלבד ידיעה מופלגת

איך מתרגמים 'אמונה'?

מה סודה של השפה הערבית-יהודית שבה נכתבו רוב ספרי המחשבה היסודיים של עמינו? ומדוע יש צורך בתרגומים חדשים בזמנינו? | מיוחד: הגאון רבי פנחס קורח, רב בית המדרש 'שערי הלכה' ומתרגם של ספרי הראשונים, בשיחת חג מיוחדת | שימה בפיהם

הרב אליהו גוט, הרב אפרים זלמן גלינסקי

צילום: עזרא טרבלסי, פלאש 90, לע"מ ובאדיבות 'מתחמן יבוא'

*

המספיק לעובדי השם ספר הלכה והשקפה שנכתב על ידי רבי אברהם בן הרמב"ם במצרים. החיבור שנכתב בערבית הכיל ארבעה חלקים. רוב הספר אבד, מלבד שני מדורים. באחת מאיגרותיו תיאר המחבר את הספר וכתב: "אבל חיבור אחד בלשון קדר וישמעאל חיברתיו, ועל יסודי היראה והאהבה בניתיו, ומספיק לעובדי השם קראתיו, עזרני השם והשלמתי חבורו, ודקדקתי והעתקתי רובו, ונעתק לארצות רחוקות מקצתו".

בכל ספרי היסוד המוכרים לנו - שבחלקם, כך נגלה בהמשך, הרב בעל הבית בקי בעל פה - מילה במילה ממש.

באחת מפניות הסלון נותרה פיסת קיר חשופה, עליה מתנוססות לתפארה תמונות של אבותיו ואבות אבותיו ארבעה דורות לאחור. כולם מנכבדי וחשובי הרבנים בגולת תימן. "זה מארי חיים קורח זצ"ל", מסביר הרב. הוא היה ר'ב רבנן' במובן הפשוט של המילה, גדולי ומנהיגי העדה אחריו מכל חלקי העדה השונים היו תלמידיו המובהקים. למרות שברח מכל שררה ולא נשא משרה רשמית הוכר כגדול בדורותיו. בנו בכורו היה מארי יחיא קורח זצ"ל, תלמיד חכם מובהק ומחבר ספרים, שעקר למצרים ושימש שם כרב ושו"ב כעשרים שנה ושם מנוחתו כבוד. בנו אחריו היה מארי שלום קורח זצ"ל, גם הוא עמקן וצדיק. ולצד כל אלו יש את תמונתו של הרב, הג"ר יוסף זצ"ל, שגם הוא - כמה לא מפתיע - עסק רבות בתרגום של כתבי הראשונים מערבית. הזמן קצה, והשאלות שלנו לא מעטות.

שפה של עושר

בתחילת הדברים ביקשנו לשאול את השאלה הראשונה והמסקרנת שבה פתחנו:

מדוע בחרו רבותינו גדולי ספרד להניח את לשון הקודש ולכתוב בלשון ערבית? ומדוע לא מצאנו כזאת אצל חכמי אשכנז, שלא כתבו בלשון מדינתם? הגר"פ קורח פותח בהסבר היסטורי: "כבר בתקופתו של רבי סעדיה גאון (לפני למעלה מאלף שנה) הייתה השפה הערבית-יהודית שלטת בארצות מגורי הגאונים - מצרים ובבל. רבי סעדיה היה כנראה אחד הראשונים שאכן כתב את חיבוריו בשפה הזו. מכיוון שזו היתה שפת הדיבור הנפוצה, השתמשו בה ולימדו את אנשי דורם בשפה השווה לכל נפש.

"בנוסף חשוב להבין, שבאותו זמן כל ספרי החכמה והרפואה והפילוסופיה נכתבו בשפה הערבית. ומשום כך הייתה זו שפה שהיה יותר קל לדבר בה ולבטא בה עניינים פילוסופיים. ומצאנו שהחכמים היו משתבחים ומתפארים בידיעתה, כמו שכותב אבי **משפחת**

המעתיקים* ר' יהודה אבן תיבון לבנו המתרגם הנודע ר' שמואל אבן תיבון ב'אגרת המוסר': "ואתה יודע כי הגדולים שבעמנו לא הגיעו אל הגדולה והמעלות הרמות כי אם בכתיבת הערבי...".

"כידוע, גם הרמב"ם כתב את ספריו בערבית. ומה שמעניין שדווקא את יצירתו הכי מפורסמת, 'משנה תורה', שיועדה לקהל נרחב, הוא כתב בלשון הקודש. והטעם הוא בגלל שמדובר בספר הלכתי. ובהלכה, כל שינוי לשון קטן יכול לגרום לסטיה מההלכה, לכן הקפיד שיכתב בלשון הקודש, כך לא יחולו בו שינויים.

אבל ענייני מחשבה, אמונות דעות והשקפה, כתב בערבית.

"לעומת זאת, אצל חכמי אשכנז, יתכן שנמעזו מלכתוב בשפת מדינתם, כדי שלא לחלן את שפת הלימוד". מה שלא מובן, אם רבותינו רצו לכתוב את דבריהם בשפה שתהיה מובנת לבני זמנם ומקומם - מדוע לא כתבו זאת גם בכתב הערבי, אלא השתמשו באל"ף בית העברי?

"הכתב הערבי הוא עשיר מאד, קליגרפי ומעוטה, רוב האותיות מתחברות זו לזו בכתיבה ויש בו הטיות שונות, כך שלימוד הקריאה והכתיבה הזו קשה יותר. יתכן שמסיבה זו לא ראו הראשונים צורך להשקיע בכך, שהרי כל מטרתם הייתה להנגיש את תורתם לבני דורם בצורה המובנת ביותר, ואת זה ניתן היה לעשות גם בכתב הרגיל אצלם - באותיות עבריות".

בעצם מה זו השפה הזו? האם ערבי בן זמנינו - שיקרא את הרמב"ם במקור, יוכל להבין?

"השפה הערבית מתחלקת לשפה ספרותית ושפה מדוברת. השפה הספרותית שמרה על צורתה המקורית מערש לידתה ועד ימינו אנו, היא אחידה אצל כל דוברי השפה לארצותיהם השונות, והיא זו שמשמשת לכתיבה בספרי חכמי ישראל. לעומת זאת בשפה המדוברת חלו שינויים במשך השנים, ויש בה ניבים שונים, לא הרי הערבית התימנית כערבית הסעודית או המצרית". רבי סעדיה גאון והרמב"ם הרי מגיעים מאזור מצרים. לשונם היתה מובנת גם לבני תימן? מדובר באותה שפה?

"כאמור, מצד יסוד ושרשי הערבית הספרותית אין בה הבדל, רק הדיבור היה שונה. במידת הצורך היו נעזרים במילונים ערביים".

באיזו שפה דיברו ביום-יום?

"כמו בכל גלויות ישראל השונות, היהודים בדרך כלל ידעו לשון הקודש, אך דיברו בעיקר בשפת המקום - ערבית. אבל במשך השנים נוצרו שינויים מסוימים - גם בהגייה וגם במילים - כך נוצר ניב מיוחד שנקרא 'ערבית-יהודית'".

ערבית בשלוש בלילה

את השפה הערבית יודע הגר"פ קורח מינקותו בצנעא שבתימן, בה נולד לפני יותר משמונים שנה. כשאנו מבקשים לקבל מושג קל, מה הייתה העיר צנעא ומה היה מעמדה של משפחתו, משפחת קורח, הרב מחייך ומגיש לנו שני כרכים עבים של הספר 'ענף עץ אבות' שאותו חיבר. מדובר באוצר בלום של דברי תורה, פיוטים, תוכחות, מכתבים ומחקרים "מפרי עמלם של שבעה דורות למשפחת קורח". אך אנחנו חוזרים לנושא שאליו התכנסנו.

הרב קורא ערבית במקור?

"כן. אבל רק באותיות עבריות. האמת היא שגם את הכתב הערבי אני יודע לקרוא מעט, אבל כדי לשלוט בו צריך להקדיש לזה זמן רב, ואני חושש לביטול תורה". אגב הדברים, מרתק לספר כי אחד הספרים שהגר"פ קורח ההדיר זו 'אגרת המוסר' שכתב גדול מתרגמי הערבית בכל הזמנים, רבי יהודה אבן תיבון לבנו רבי שמואל. בתוך הדברים הוא מאיץ בבנו גם ללמוד את הכתיבה הערבית: "ואם טובה עצתי בעיניך, בחר לך מספריך הערביים ספר אחד שתהיה כתיבתו נאה בעיניך, והשתדל לדמותה ולחקותה". הוא מביא דוגמה מהנשיא רבי שמואל הלוי ש"לא למדהו אדם כתיבת

תורה בקרן זוית. בשיחה עם רבני ועורך 'קולמוס' (על הקיר: תמונות רבני שושלת משפחת קורח)

משפחת המתרגמים משפחת 'אבן תיבון' הייתה משפחה יהודית שמוצאה מגרנדה שבספרד, שהיו בהם מתרגמים רבים. ראש המשפחה הוא ר' יהודה בן שאול אבן תיבון - שתרגם את 'אמונות ודעות', ספר הכוזרי, 'חובות הלבבות' ועוד. ר' יהודה כתב גם את איגרת המוסר לבנו ר' שמואל, שלימים תרגם את 'מורה נבוכים' וחלקים מפירוש המשנה לרמב"ם ועוד. הנכד הוא ר' משה אבן תיבון שתרגם את: מילות הגיון, וספר המצוות לרמב"ם. עוד שני צאצאים בולטים: יהודה בן משה אבן תיבון ויעקב בן מכיר אבן תיבון. לצורך תרגום מונחים מעולם הפילוסופיה והמדעים, חידשו בני המשפחה מילים רבות בעברית. רבות מהן נקלטו בשפה, ביניהן: איכות, כמות ומרכז.

בקיאות שנרכשה בשעות שקידה. רבני תימן בלימודם

הערבי. אך לקח כתב אחד מכתבי הסופרים החשובים והשתדל לכתוב כדמותו וטרח עד שעלה בידו".

חכמי תימן היו כותבים בשפה הערבית?

"חכמי תימן הראשונים השתמשו רבות בשפה זו, הן בספרי מחשבה ופילוסופיה שנפוצה מאד באותם דורות, הן בספרות ה'**שרח***' - פרשנות לספרי הרמב"ם בדרך שו"ת, והן בספרות המדרשית. ר' זכריה הרופא, לפני כשש מאות שנה, כתב את 'מדרש החפץ' בערבית. לאחר מכן פחת בהדרגה השימוש בה ורוב הספרים שהתחברו מאז נכתבו בלשון הקודש. לעומת זאת בשירה, מצינו שימוש בערבית גם בתקופה מאוחרת יותר. גדול משוררי תימן ר' שלם שבזי זי"ע - שקבלה בידינו שירתו נכתבה ברוח הקודש - השתמש ברבים משיריו בערבית".

והיה עוד ספר ערבי שהתימנים היו לומדים בו רבות. מדובר ב'**תפסיר*** - מיצירותיו הבולטות של רבי סעדיה גאון שתירגם את כל התורה לערבית. התימנים היו ממש בקיאים בו ובתקופות מסוימות לומדים אותו כל שבוע, כחלק מקריאת שנים מקרא ואחד תרגום. "כן", מאשר הרב, "בדורות קודמים היה התפסיר שגור בלשונם. אבל לפני כמאה שנה נזנח הלימוד הזה אצל רוב הציבור ונשאר נחלת יחידים".

אגב, אם הזכרנו את 'אגרת המוסר', ר' יהודה אבן תיבון ממליץ שם לבנו "לקרוא בכל שבת הסדר הערבי" דהיינו התפסיר, כדי שירכוש ידיעה והבנה בספרות הערבית ויסייע בידו במלאכת התירגום ללשון הקודש. כשבני תימן היו לומדים את החיבורים הללו, הם היו מעדיפים ללמוד דווקא את המקור הערבי, או שגם הם השתמשו בתרגומים השונים?

"כמובן שכמו רוב יהודי העולם, גם בתימן למדו בעיקר את הלימוד המסורתי - מקרא ומשנה, תלמוד ומדרשים. משנה תורה להרמב"ם היה ספר ההלכה המרכזי, ובדורות האחרונים התפשט גם לימוד השולחן ערוך ונושאי כליו. כך שבדרך כלל לא נזקקו לשפה הערבית.

"מה שכן, בלילות שבת קודש היו משכימים לאחר חצות לילה לבתי מדרשות, והיו עוסקים בלימוד המשנה עם פירוש הרמב"ם במקור הערבי. כמו כן, היו תלמידי חכמים ויחידים שהגו גם בספרות המוסר והמחשבה של הראשונים, ואלו בודאי למדו את הדברים במקורם הערבי כפי שנכתבו".

אם שפת הדיבור של התימנים הייתה ערבית, איך הם הצליחו להצטיין גם בידיעת לשון הקודש ובהגייה הייחודית שלהם?

"זה בא בהשקעה גדולה", אומר הגר"פ. "את שינון הקריאה התחלנו מקטנות אצל ה'מארי', תוך השגחה קפדנית על דקדוק ודיוק הקריאה, וזה נחרט ב'גירסא דינקותא'. לימים, אחרי שעלינו ארצה והגעתי ל'שיבת השרון' התבקשתי להיות בעל קורא. הגרסא והשינון שהקפדנו עליהם בילדות, סייעו לי להכין את הקריאה בקלות, למרות שהייתי צריך לעשות שינוי הגייה ונעימת הטעמים".

אחד המנהגים המפורסמים של בני תימן - לקרוא את התרגום בקריאת התורה עצמה. האם יש לזה שייכות לכך שהבינו או דיברו ארמית? או שיש כאן רק שמירה של תקנת חכמים הקדומה?

"מנהג קריאת התרגום הוא בעצם שימור ההלכה הפסוקה ברמב"ם. התרגום מבאר את הפסוקים. יש פסוקים שאי אפשר להבין אותם מבלי תרגום (כמו למשל בפסוק 'והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן ייקחו' שקראנו בהפטרת פרשת אמור, ועוד דוגמאות רבות כיוצא בזה).

מתימן לשיעורים ביידיש

גם עשרות שנים אחרי שהוא מכהן כמנהיגם של יהודי תימן, הגר"פ קורח לא שוכח את ה'גישמאק' של פוניבז'

סיפור חייו של הגר"פ, הוא סיפור קומץ השרידים שעלו מתימן באותה עליית 'מרבד הקסמים', אך בניגוד לרוב העדה, נותרו נאמנים לתורה ולמסורת אבותיהם. בשיחה זו, מסכים הרב לדבר על כך בקצרה בלבד. "לארץ הקודש", הוא מספר, "עליתי כבן עשר, לפני למעלה משבעים שנה. כהמשך למורשת האבות נכנסתי ללמוד בתלמוד תורה, ובהמשך לשיבות קדושות. הניסיונות באותה תקופה היו קשים מאד, רק מעטים החזיקו מעמד. איך הצלחתם להגיע לתלמוד תורה? "הכל בזכות אבי מורי. הוא היה איש חינוך מובהק. עוד בצנעא הוא כבר ייסד וניהל את בית הספר המקומי. כשהגענו לארץ הוא לחם על כך. היו אלו ימי ה'צנע', העניות הייתה נוראה - היו שניסו לשכנע אותו לשלוח אותי לעבוד בחקלאות כדי לסייע בפרנסת הבית, אבל אבא לחם בעוז. לא רק עלינו, בניו, הוא לחם. הוא גם היה מרבה לדרוש ולהפציר באנשים שלא ישלחו את בניהם לחינוך הממלכתי, הוא דרש עליהם בדרך צחות את הפסוק 'כי מזרעו נתן למולך'".

הוא לא העדיף לשלוח את בניו למוסד חינוך תימני?

"היו בתקופה ההיא כאלו שדגלו בבדלנות עדתית, והעדיפו שלא להשתלב בתוך מערכת חינוך שונה ממה שהורגלו, הם טעו לחשוב שבכך ישמרו על היחודיות שלהם. אבל המציאות הוכיחה שדווקא אלה שהשתלבו הצליחו לשמר הן את יהדותם והן את מורשת אבותם. האחרים יצאו קרחים מכאן ומכאן".

היכן למד הרב בצעירותו?

"לאחר העליה בשנת תש"י, גרנו ברמת עמידר שברמת גן. שם למדתי בתלמוד תורה "סודי התורה'. אחד המחנכים הבולטים שהותיר בנו את רישומו היה הרב יוסף לב - ניצול שואה מתלמידי הגאון ר' שמעון שקופ זצ"ל.

"בישיבה קטנה למדתי אצל הגאון רבי יעקב אדלשטיין זצ"ל ברמת השרון. בלילות היתה לנו קביעות ללימוד בטור בית יוסף ועוד. באותה תקופה הוא התאלמן מאשתו הראשונה. הפכתי לבן בית אצלו. הייתי מסייע לו ואף שימשתי כשליח להעביר שאלות ממנו אל הסטייפלער זצ"ל.

"כשסיימתי את הלימודים אצלו, הוא היה זה שהמליץ ופעל להכניס אותי לישיבת פוניבז'. שם זכיתי להסתופף בצילם של גדולי עולם וענקי התורה, בראשם מרנן הגר"ש רוזובסקי, הגר"ד פוברסקי והגרא"מ שך זצ"ל.

"אני נוהג לדרוש את שבחם: ר' שמואל - היה אצילות, מלכות. ר' דוד - התמדה. הרב שך - אש להבה. כמו כן שמעתי שיחות של מורינו 'המשגיח' - ר' חצק'ל לוונשטיין זצ"ל. דמויות אלו מלוות אותנו בכל הליכותינו".

הרב נתקל בקונפליקט מסוים מכך שמדובר בישיבה אשכנזית?

"היו בישיבה עוד בחורים תימנים, הרב שלמה קורח (-רב העיר בני ברק), הרב עזריה בסיס (-רב העיר ראש העין) ועוד. לא הרגשתי שום בעיה או סתירה כל שהיא. בשנה ראשונה רציתי להשתתף בתפילות הימים הנוראים בישיבה, האווירה היתה מאד חזקה בצילו של ה'משגיח', אבל אבא העדיף שאתפלל במניין תימני. שאלתי את פי הסטייפלר, ואמר שאסביר לאבא כמה חשוב להתפלל בישיבה. אם יסכים - טוב. ואם לא - כיבוד אב קודם.

"ואכן לימים, החלטתי לקיים את שניהם. וכבר עשרות שנים אנו מקיימים מניין בימים הנוראים שמשלב אווירה ישיבתית תוך שמירת על מסורת בני תימן במלואם".

ואם כבר מדברים על השפה: "בעיה אחת כן הייתה לי - שהשיעורים נמסרו באידיש, שפה שלא היתה מוכרת לי. מה עושים? לקחתי חברותא - אני השלמתי לו בלימוד ובתמורה הוא סייע בידי לרכוש ידיעה באידיש, לאחר תקופה קצרה הסתגלתי, ובאמת היה טעם ו'גישמאק' מיוחד ללימוד באידיש".

"אחד ממגידי השיעור שלנו, היה הג"ר שלום'קה ברמן. השיעורים שלו היו מיוחדים. לנו - שהיינו צריכים גם להתמודד עם קשיי השפה - זה לא היה קל. אבל בשעות אחר הצהריים, היינו באים אליו והוא היה מסביר לנו שוב בעברית".

לסיום, נשמח לשמוע דברי חיזוק לקראת חג השבועות...

"ה'משגיח' ר' יחזקאל לוינשטיין היה אומר משפט אחד: כתוב 'אתם ראיתם כי מן השמים דיברתי עמכם... ואביא אתכם אלי'. למה היה כל מעמד הר סיני? למה כל הקולות והברקים? הכל כדי 'להביא אתכם אלי'. זו התכלית והמטרה. לימוד תורה צריך להביא לקירבה לקדוש ברוך הוא!"

"למעשה כולם היו צריכים לקרוא גם את התרגום. אבל בחלק מהמקומות ביטלו את התקנה הזו משום שכיום אין שפת הארמית שגורה בפי ההמון, אבל באמת המתבונן ומעמיק בתרגום אונקלוס נוכח בפרשנות שבו לפסוקי התורה. ואגב, רבי יחיא קרח זצ"ל חיבר ספר מעמיק בביאור התרגום בשם 'מרפא לשון', והוא אחד מספרי היסוד להבנת תרגום אונקלוס".

התרגום נשאר במשפחה

הרב תרגם כמה מספרי הרמב"ם ועוד ראשונים. האם המשיכה לעסוק בתחום הזה עברה בירושה? גם אבותיכם עסקו בתרגום?

"אבי מורי אכן היה ידוע כאחד הבקאים בתרגום מערבית. הוא לא עסק בזה לפרנסתו. אבל למשל ספר כמו 'שו"ת הרי"ף', שיצא לאור בשנת תשל"ה על ידי רבי דוב צבי רוטשטיין בהדרכתו הצמודה אבי והוא גם היה שותף בתרגום עוד חיבורים שלא כולם נרשמו על שמו".

והנה זכרון ילדות מרגש: "בלילות שבת, בשעה שלש לפנות בוקר, אבא היה מעורר אותי כדי שאשתתף עמו בלימוד מיוחד של משניות עם פירוש הרמב"ם. ישבו שם זקני תימן מהדור הקודם, כך זכיתי לשבת לפניהם וללמוד בשפה זו שהיתה שגורה בפיהם, וזו למעשה גירסא דינקותא שנחקקה בעצמותי.

"באותם זמנים אולי לא ידעתי להעריך את זה. כילד הייתי מתלונן לפניו מדוע אני צריך לקום בשעה מוקדמת כל כך, כשכל בני גילי עדיין ישנים. אבל אבא רצה להרגיל אותי. ואכן, ההרגל הפך לטבע, ועד היום אנו זוכים להמשיך במסורת הזאת, ומדי שבת אנו עוסקים בלימוד המשנה בשעות אלו לפני חברים מקשיבים".

ניגש למלאכת התרגום. בחלק מהמקרים מדובר בספרים שכבר תורגמו בעבר על ידי מתרגמים אחרים. מה הצורך אם כן לתרגמם מחדש?

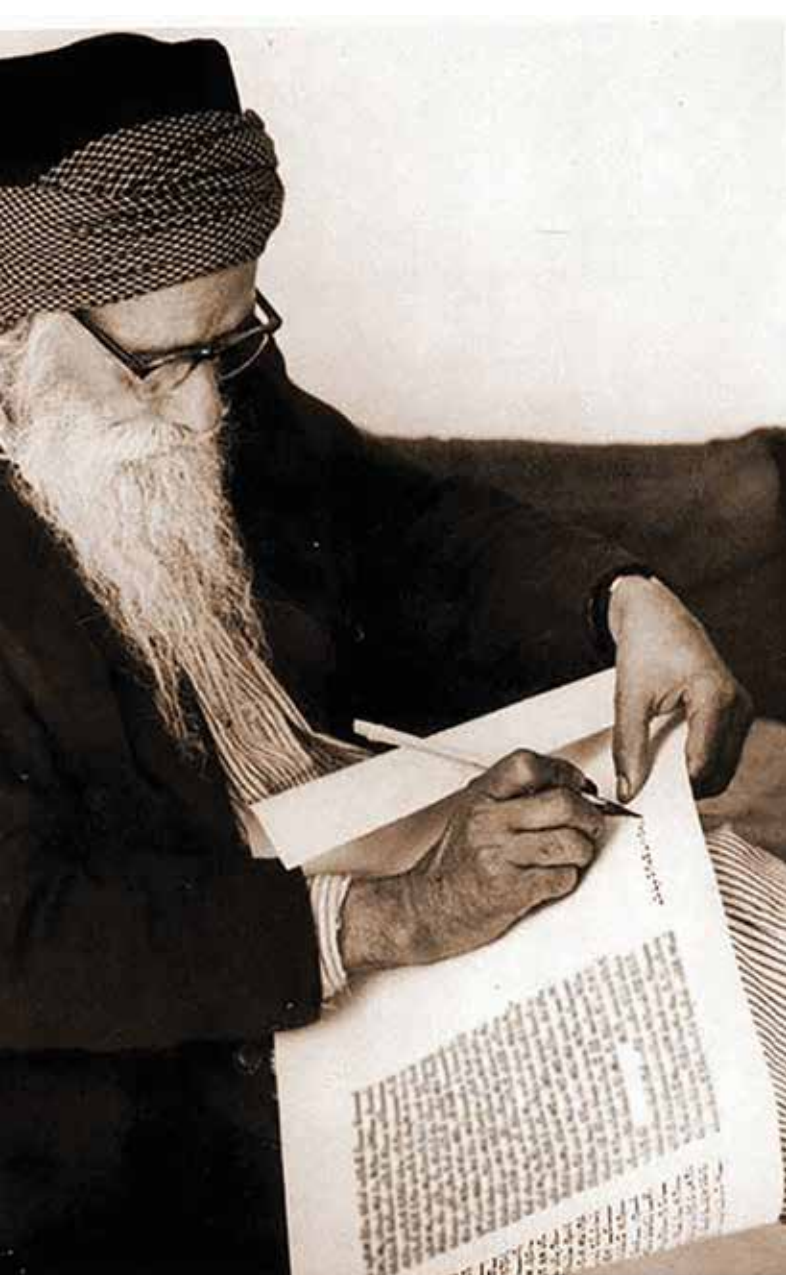
"זה נכון שהספרים כבר תורגמו בעבר, אבל בהרבה מקרים התרגום משובש. לפעמים זה בגלל שהמקור הערבי עצמו שעמד לפני המתרגמים היה משובש, וממילא גם לתרגום השתרבו השיבושים.

"אבל העניין היותר חשוב הוא שתרגום מצריך הבנה כפולה, גם בשפת המקור, וגם בשפה התורנית. יש כל מיני מתרגמים במשך הדורות, שהבינו היטב ערבית, אבל לא ידעו ללמוד, ולא תמיד הבינו את הפירוש הראוי. השפה הערבית, עשירה ויפה מאוד. יש בה מילים בעלות משמעויות רבות. לפעמים אף יש לאותה מילה שתי משמעויות שונות. כמו שבארמית לדוגמה, המילה 'חמרא' יש לה משמעות של 'יין' ויש לה גם משמעות 'חמור'. לא מספיק לדעת ערבית, המתרגם צריך להיות בעל דעה להתאים את התרגום לענין".

אחת הדוגמאות המופלאות של הגר"פ - זו מילה ערבית שמופיעה כבר במצוה הראשונה ב'ספר המצוות' של הרמב"ם שם נאמר שהמצווה הראשונה בידיעת האלוקות היא – להאמין ... אלא שבמקור כתב הרמב"ם בערבית - 'אתעקאד'. התרגום 'להאמין' אינו מדויק. במקומו צריך לכתוב 'לידע' (מי שתיקן זאת, היה המתרגם המומחה רבי חיים הלר ז"ל במהדורתו לספר המצוות). "הנה לנו דוגמה מופלאה, איך משמעות קטנה משנה את כל ההבנה. התכלית הנדרשת באמונה היא לא סתם להאמין, אלא 'לדעת' ולהרגיש".

מה הם האתגרים הגדולים העומדים בפני המתרגם? "הרמב"ם באגרת לאבי המעתיקים ר' שמואל אבן תיבון

ה'תפסיר' תרגומו של רבי סעדיה גאון של המקרא לערבית. התרגום נחלק לשניים: תרגום לשפה הערבית המשלב בקצרה פירושים וביאורים, ושמו 'תפסיר', וכן פירוש רחב, העוסק בהיבטים פרשניים, הלכתיים, דקדוקיים ופולמוסיים, והוא מכונה "שרח".

משמרים את מסורת הכתיבה. סופר תימני שוקד על כתיבת ספר תורה

ה'שרח' אֶלְשֶׁרָה (בתרגום מערבית: פירוש) הוא השם בו כינו יהודי תימן פירושים על כל משנה תורה לרמב"ם שחוברו על ידי חכמי תימן. פירושים אלה חוברו בתקופת הראשונים, במשך כמאתיים שנה, בין המאות ה-13 וה-16. פירוש אלשרח נועד לתאם את פסיקת הרמב"ם עם דברי התלמוד. בפירושי השרח משולבים דברי גאונים רבים שלא שרדו במקומות אחרים. פירושי השרח משקפים שיטת לימוד של בית מדרש עצמאי, שמהווה המשך לתורת גאוני בבל. רוב מוחלט של פירושי אלשרח עדיין נמצא בכתבי יד בידי יחידים וספריות שונות.

כותב, שראשית לכל צריך המתרגם להיות בעל הבנה בענין שעוסק בו, שאם לא כן תהיה העתקתו משובשת בודאי. ואכן זהו הכלל הבסיסי במלאכת התרגום, לשם כך צריך להכיר את תורת המחבר, את השיטתיות בכתביו ואת השקפתו הכללית, כדי לרדת לעומק דעתו ולכוון לאמינות כוונתו.

"באחד המקומות, מצאתי מתרגם מערבית שכתב בשם אחד הראשונים משפט נחרץ: 'מי שיחשוב ככה - זו בדיחה'. תרגום כזה, אף אם הוא נכון מילולית, משים עצמו לבדיחה... התרגום הנכון לפי הענין הוא לא 'בדיחה' אלא 'פליאה'. הבעיה הזו - חוסר הבנת הענין - מצויה אצל רבים מהמתרגמים, וזו הסיבה שצריך לבדוק ולבקר את התרגומים השונים ולתקן במקומות הטעונים תיקון.

"אנחנו", מספר הגר"פ, "עבדנו בעבר על 'פירוש המשניות' לרמב"ם בסדר טהרות. היו לפנינו כמה תרגומים, חלקם ניכר שנערכו על ידי תלמידי חכמים, ולעומת זאת חלק אחר נערך על ידי כאלו שאינם בני תורה, והם אכן משובשים מאד.

"לפני כשלושים שנה נתבקשתי על ידי רבי שלמה זלמן וייסנשטרן שעסק במסכת מקוואות, להגיה את התרגום הישן של פירוש המשנה. ואכן היו שם שיבושים רבים שעמדנו עליהם, לפעמים בעקבות התיקון התיישבו כל מיני קושיות מוסככות.

"באחד הימים, כשתיקנתי שיבוש תרגום, הבחנתי שלפי התיקון נופלת קושיה חמורה של מרן ה'חזון איש'. ניגשתי אפוא אל מרן ר' חיים קנייבסקי זצ"ל ושאלתי האם ראוי לציין זאת. ור' חיים השיב לי שאין שום מניע לציין זאת משום שהחזון איש כתב את שאלתו לפי התרגום שהיה לפניו ואין לדיין אלא מה שעייניו רואות. אך לאחר שהתרבו עוד ועוד הגהות ותיקונים, אמר לי ר' חיים: 'למה לעשות גֵּאטָעס (-טלאים), תוציא את החיבור מחדש.

"אחי, הרה"ג רבי עזרא שליט"א, מוותיקי הלומדים בכולל פוניבז', אכן עשה את המלאכה בעידודו של ר' חיים, הוא תרגם מחדש את כל פירוש המשניות במשך ארבע שנים. ותרגומו נדפס לפני כמה שנים על ידי מכון המאור".

לא להפסיד נעימות

תוך כדי שיחה, יוצא לנו שוב ושוב לראות כיצד הגר"פ קורח קורא בשטף בשפת המקור. כמעט בכל עמוד מהספרים שבידו, ניתן לראות הגהות בעיפרון בשולי העמודים. הגאונות והידענות נוטפות מכל מילה. לסיום, האם בימינו יש תועלת בידיעת שפות זרות? "כל לימוד זר שאינו תלמוד תורה", סבור הגר"פ, "מותר אך ורק בדרך אגב, לרקחות ולטבחות להבנת תורתנו הקדושה. היום כבר לא צריכים להגיע לערבית. יש כמעט את כל הכתבים מתורגמים".

כמו להוכיח את דבריו, מביא הגר"פ את הכרך של 'איגרות הרמב"ם' - שגם בהן ניתן לראות את הערותיו בעיפרון. הוא מדפדף לאיגרת תשובה ליוסף אבן ג'אבר, סוחר יהודי מבגדאד שהתקשה לקרוא בעברית והפציר ברמב"ם לתרגם את חיבורו ההלכתי לערבית. הרמב"ם דוחה את הבקשה וכותב "ואיני רוצה בשום פנים להוציא ללשון ערבי, כי נעימותיו יפסדו".

"הרי לנו", מסיים הגר"פ, "כי גם הרמב"ם סבר שעיקר ה'נעימות' של ספריו ההלכתיים נמצאים בלשון הקודש". ‏

☞